

УДК 340.12

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.93.1.21>

ПРОСТОРОВІСТЬ ПРАВА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Николина К.В.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії та історії права та держави
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
ORCID: 0000-0002-8603-1013
e-mail nykkatya@gmail.com

Николина К.В. Просторовість права в умовах воєнного стану.

У статті в межах проблематики загальної теорії права здійснено аналіз взаємодії права і простору в умовах воєнного стану на прикладі повномасштабної війни в Україні. Обґрунтовано, що воєнний стан як винятковий правовий режим трансформує не лише механізм правового регулювання, а й матеріальне середовище його реалізації, утворюючи нові «нормативні простори» (укриття, блокпости, зони обмеженого доступу, тимчасово окуповані території) та змінюючи звичні режими мобільності. На підставі ідей просторового повороту та правової географії уточнено розрізнення категорій «простір» і «територія», а також показано, як абстрактні приписи (зокрема щодо цивільного захисту і заходів правового режиму воєнного стану) матеріалізуються у фізичній інфраструктурі та процедурних практиках доступу й контролю. Укриття інтерпретовано як простори реалізації права на життя та безпеку і водночас як індикатор ефективності правових гарантій, що залежить від просторової доступності (включно з проблемою зачинених укриттів під час повітряних тривог). Блокпости розглянуто як точки просторової концентрації юрисдикції, де перевірка документів, огляд речей і транспортних засобів перетворюють переміщення на юридично значущу дію та актуалізують дилему балансу між безпекою і правами людини через ризики широкого адміністративного розсуду. Зроблено висновок про формування в умовах війни специфічної «просторової легальності», за якої легальність набуває локалізованого та інфраструктурно-процедурного характеру.

Доведено евристичність концепції просторової справедливості для оцінювання нерівного доступу до захисту і послуг та непропорційного впливу обмежень у різних локаціях. Автором акцентовано увагу на тому, що просторові прояви права мають бути комунікативно зрозумілими для адресата (визначені межі, правила доступу, передбачувані наслідки). Відповідно, в статті запропоновано мінімальні критерії просторової справедливості як інструмент збереження верховенства права за надзвичайних умов, серед яких виокремлено доступність, рівність розподілу, процедурна рівність, компенсація. Таким чином, обґрунтовано актуальність наукового розвитку доктрин, здатних зберігати гуманістичне ядро права в умовах просторових трансформацій під час дії воєнного стану.

Ключові слова: просторовий поворот; правова географія; правовий простір; просторова легальність; воєнний стан; укриття; блокпости; просторова справедливість.

Nykolyna K.V. Spatiality of law in martial law.

Within the framework of general legal theory, the article analyzes the interaction between law and space under martial law, drawing on the experience of the full-scale war in Ukraine. It substantiates that martial law, as an exceptional legal regime, transforms not only the mechanism of legal regulation but also the material environment of its implementation, generating new “normative spaces” (shelters, checkpoints, restricted-access zones, temporarily occupied territories) and altering ordinary mobility regimes. Building on the ideas of the spatial turn and legal geography, the paper clarifies the distinction between the categories of “space” and “territory” and demonstrates how abstract legal prescriptions (in particular those relating to civil protection and measures under the martial law regime) are materialized

in physical infrastructure and in procedural practices of access and control. Shelters are interpreted as spaces in which the right to life and security is realized and, at the same time, as an indicator of the effectiveness of legal guarantees that depends on spatial accessibility (including the problem of locked shelters during air-raid alerts). Checkpoints are examined as nodes of concentrated jurisdiction where identity checks, inspections of belongings, and vehicle searches turn movement into a legally salient act and bring to the fore the dilemma of balancing security with human rights in view of the risks of broad administrative discretion. The article concludes that wartime governance fosters a specific form of “spatial legality,” in which legality becomes localized and dependent on infrastructure and procedure.

The paper further demonstrates the heuristic value of the concept of spatial justice for assessing unequal access to protection and services and the disproportionate impact of restrictions across different locations. Accordingly, the article proposes minimum criteria of spatial justice as a tool for preserving the rule of law under exceptional conditions, highlighting accessibility, distributive equality, procedural equality, and compensation. In this way, it outlines the urgency of developing scholarly doctrines capable of preserving the humanistic core of law amid spatial transformations under martial law.

Key words: spatial turn; legal geography; legal space; spatial legality; martial law; shelters; checkpoints; spatial justice.

Постановка проблеми. Повномасштабна військова агресія Російської Федерації проти України, що розпочалася у лютому 2022 року, кардинально змінила правові, соціальні та просторові аспекти функціонування держави і права. Насамперед, маємо розуміти, що воєнний стан як винятковий правовий режим вимагає не лише трансформації системи управління та забезпечення безпеки, а й переосмислення самої природи права у просторі.

В умовах війни право перестає бути суто нормативним феноменом й проявляється як просторово організована та матеріалізована структура. Як слушно зазначають Т.О. Дідич та С.Ю. Дворак, воєнний стан є особливою і виключною умовою, яка не лише впливає на практику дії права, але і одночасно перевіряє сталість і дієвість принципів і норм права, спроможності правового регулювання та правової системи в цілому [1, с.50].

Загальнотеоретична постановка проблеми полягає у тому, що класичні схеми дії права (норма – правовідносини – акт реалізації – відповідальність) недостатньо описують просторові аспекти надзвичайного правового регулювання. Зокрема, як однакова норма може породжувати різні юридичні результати залежно від місця застосування; як інфраструктурна відсутність (нестача та віддаленість укриттів, зруйновані комунікації) нівелює формальні гарантії прав людини; як блокпости перетворюють мобільність населення на юридично значущу дію і водночас породжують ризики свободи пересування тощо.

За цих умов необхідним є комплексне осмислення процесів формування та трансформації простору за допомогою правових норм з урахуванням просторового повороту, правової географії, а також концепцій просторової легальності (опис того, як легальність набуває просторових форм) та просторової справедливості (оцінка того, наскільки справедливо у просторі розподілено захист, ризики та доступ до прав).

Метою статті є здійснити загальнотеоретичний аналіз просторовості права в умовах воєнного стану, уточнити поняття просторової легальності й просторової справедливості та показати їх роль у осмисленні ключових воєнних феноменів.

Стан опрацювання проблематики. Питання взаємозв'язку права і простору в останні десятиліття отримали інтенсивний розвиток насамперед у західній правовій науці, передусім у рамках просторового повороту та правової географії. Зокрема, вказаний феномен у соціально-гуманітарних науках вивчали такі науковці, як Едвард Саїд, Мішель Фуко, Анрі Лефевр та інші. Концепції просторової справедливості розробляли Девід Гарві та Едвард У. Соджа, аналізуючи справедливий розподіл ресурсів та можливостей у просторі. Ніколас Бломлі є одним із ключових дослідників правової географії, що зосереджується на взаємозв'язку права, простору та влади. Ентоні Дж. Коланджело запровадив концепцію просторової легальності, що переосмислює ідею справедливого повідомлення про закон саме у просторовому вимірі.

Щодо просторового виміру права в українському дискурсі вагомими є напрацювання, які прямо або опосередковано вивчають просторовий підхід (В. Кравчук, О. Тихомиров, Ю. Оборотов, О. Богдан, Д. Белов тощо), а також праці, що аналізують вплив воєнного стану на право і правову систему (зокрема Т.О. Дідич, С.Ю. Дворак). Водночас системне загальнотеоретичне моделюван-

ня просторової легальності й просторової справедливості щодо воєнних практик правореалізації потребує подальшого розвитку.

Виклад основного матеріалу. Просторовий поворот у юридичній науці є відносно новим напрямом, що відображає зміну парадигми у розумінні взаємозв'язку права та простору. Він виник на перетині соціогуманітарних наук і пропонує нові можливості для дослідження права та державно-правових явищ[2, с.20].

На відміну від традиційного підходу, який зосереджувався на дії права в часі, просторовий поворот акцентує увагу на тому, як право конструює простір, а простір, своєю чергою, впливає на правові процеси. Це означає, що право не є абстрактним і універсальним, не є лише сукупністю текстів чи процедур, а пов'язане з конкретними місцями та контекстами. Для загальної теорії права це може означати, що ефективність правового регулювання залежить не лише від якості норм, а й від просторових умов їх реалізації. У мирний час просторовість часто не привертає значної уваги, бо здається природною. Війна робить її очевидною: право підвищує інтенсивність просторового впливу, трансформує межі дозволеного/забороненого, надає нові юридичні статуси окремим місцям та об'єктам, перетворює інфраструктуру на форму об'єктивації норм.

В умовах воєнного стану питання правового регулювання простору набувають особливої гостроти. Укриття стають життєво важливими зонами безпеки, блокпости є місцями контролю, а обмеження пересування – інструментом управління населенням та ресурсами. Ці заходи хоч і спрямовані на забезпечення національної безпеки та оборони, неминуче породжують складні правові та етичні виклики, пов'язані з дотриманням прав і свобод людини та міжнародного гуманітарного права. Для всебічного розуміння цих процесів, на нашу думку, необхідно першочергово визначити деякі ключові поняття.

Зокрема, поняття «правового простору» традиційно пов'язується з дією права як нормативно-го середовища в межах певної законодавчо визначеної території[3, с.6]. В той же час, В.Кравчук справедливо акцентує увагу на розрізненні категорій «простір» та «територія». Авторка пропонує визначити правовий простір на основі широкого праворозуміння як своєрідну соціальну структуру, яка охоплює простір смислів, зв'язаність конкретних правових домагань, залежностей, відносин та діянь різних правових суб'єктів[4, с.16].

У цьому контексті продуктивною є ідея поділу правового простору на взаємопов'язані субпростори: простір правових норм, простір судових/адміністративних рішень, інтегративний простір правової теорії, принципів і доктрин. Такий поділ показує, що просторовість права виникає не лише в процесах правозастосування, а й у доктринальному вимірі через те, як право концептуалізує територію, її межі та доступ[5].

У топологічному підході Д. Бурхардта «правовий простір» пропонується розуміти не як територію дії норм, а як множину правових елементів, визначальною рисою якої є взаємозв'язки між цими елементами. Такі взаємодії відбуваються через певні «комунікативні шляхи» (наприклад, коли норма тлумачиться у світлі іншої норми, судові рішення посилається на інші рішення, нові приписи формуються на основі принципів тощо)[6, с. 533]. Вважаємо, що ці погляди можуть бути продуктивними також для аналізу в умовах воєнного стану, оскільки дозволяють описувати просторовість права як структуру зв'язків між нормами, інституційними практиками та конкретними просторами (укриття, блокпости тощо).

В рамках взаємодії простору і права актуальним є поняття просторової легальності, яку можливо визначити як спосіб існування й реалізації права, за якого легальність набуває виразних просторових форм і безпосередньо залежить від них. У воєнний час легальність проявляється не лише як відповідність окремих актів та дій законодавству, а як матеріалізований у просторі режим доступу, контролю та захисту. Важливо, що у надзвичайних режимах просторові прояви права повинні бути такими, щоб людина мала можливість розпізнати межі дозволеного або забороненого, зрозуміти процедуру доступу, контролю та передбачити юридичні наслідки у конкретному просторі.

Як ми вже зазначали, в умовах повномасштабної війни правові норми, що регулюють надзвичайний стан, безпосередньо трансформують фізичний простір, створюючи нові категорії місць та обмежуючи традиційні форми взаємодії з ними.

Укриття є показовим прикладом матеріалізації права: забезпечення права на життя і безпеку у разі повітряної загрози залежить від наявності та доступності конкретної інфраструктури. Їхнє функціонування та доступність регулюються низкою правових актів, зокрема Кодексом цивільно-

го захисту України, Державна служба України з надзвичайних ситуацій розробляє та затверджує вимоги до різних типів захисних споруд. Однак, незважаючи на чіткі правові вимоги, практична реалізація забезпечення укриттів в Україні стикається зі значними викликами. Безперечно, однією з головних проблем є недостатнє фінансування, що обмежує можливості для будівництва нових, ремонту та належного облаштування існуючих захисних споруд. Досвід українців також засвідчує, що укриття часто є зачиненими під час повітряних тривог, що ставить під загрозу життя цивільного населення.

На нашу думку, важливо зауважити, що ефективність та легітимність надзвичайних законів залежать не лише від формулювання їхнього тексту, а й від їхньої фізичної реалізації та наявності реальних механізмів взаємодії суспільства з їхніми просторовими проявами. Таким чином, укриття є не просто інженерними спорудами, а просторами, що втілюють право на життя та безпеку. Звідси випливає доктринальний наслідок: рівність прав має включати рівність доступу до захисту у просторі.

Іншим прикладом трансформації правового простору в умовах воєнного стану є блокпости, які виконують функції контролю та забезпечення безпеки на певних територіях. Однак їхнє функціонування несе як переваги для безпеки, так і потенційні ризики для прав людини. Правовою основою для функціонування блокпостів в Україні є Закон України «Про правовий режим воєнного стану». Цей Закон дозволяє встановлення особливого режиму в'їзду та виїзду, обмеження свободи пересування, а також перевірку документів, огляд речей, транспортних засобів, багажу та вантажів. Кабінет Міністрів України деталізує ці заходи у своїх постановах, визначаючи блокпост як посилений контрольно-пропускний пункт, який за рішенням військового командування тимчасово встановлюється на вході/виході (в'їзді/виїзді) на територію/з території, де введено воєнний стан і встановлено особливий режим, на якому облаштовуються місця для перевірки осіб, транспортних засобів, багажу та вантажів, позиції вогневих засобів та бойової техніки[7].

Серед основних функцій блокпостів можемо виокремити наступні: повне або часткове блокування в'їзду/виїзду в окремі місцевості, запобігання перевезенню зброї, боєприпасів та інших заборонених засобів, демонстрація військової присутності, перевірка документів осіб, огляд речей, транспортних засобів, багажу та вантажів тощо. У структурі просторової легальності блокпост є місцем концентрованої реалізації комплексу владних повноважень, що потенційно створює ризики широкої дискреції (наприклад, через оціночні підстави для втручання). Так, уповноважені суб'єкти мають право вимагати документи на підставі чітко визначених законом підстав. Однак, наприклад таке формулювання як «достатні підстави вважати, що особа вчинила або має намір вчинити правопорушення» є надто широким і може призводити до довільних дій.

Створення блокпостів є яскравим прикладом можливих конфліктів між забезпеченням безпеки держави та дотриманням прав людини. З одного боку, блокпости є необхідним інструментом для протидії диверсійним групам, контролю за переміщенням зброї та боєприпасів, а також підтримання громадського порядку в умовах війни. З іншого боку, надмірні або неправомірні обмеження на блокпостах можуть підірвати довіру населення до влади, порушувати особисті права громадян, викликати відчуття несправедливості.

Враховуючи вищенаведене, з точки зору загальної теорії права оцінка справедливості правового режиму воєнного стану має включати просторовий вимір як складову верховенства права, а не лише легальність тексту норм. На нашу думку, в цьому контексті доцільно використовувати ідеї концепції просторової справедливості, яка останнім часом привертає увагу науковців в сфері міждисциплінарних досліджень [8]. Вона стосується справедливого та рівномірного розподілу ресурсів, можливостей та послуг в межах різних географічних одиниць.

Наприклад, Едвард Соджа просторову справедливість розглядає як окрему аналітичну категорію, наголошуючи, що простір - це не просто фон для соціальних процесів, а активне середовище, через яке справедливість обговорюється, оскаржується та потенційно реалізується. У найширшому сенсі просторова (не)справедливість стосується навмисного та цілеспрямованого акценту на просторових або географічних аспектах справедливості та несправедливості. Як відправна точка, це передбачає справедливий та рівномірний розподіл у просторі соціально цінних ресурсів та можливостей їх використання. [9, с. 2].

Більш широкий підхід концепцію просторової справедливості описує як демократичний процес справедливого розподілу соціальних та екологічних вигод і тягарів у межах груп, територій та поколінь, а також між ними[10, с. 813].

У контексті збройного конфлікту, просторова справедливість дозволяє проаналізувати рівень доступу до основних послуг, таких як охорона здоров'я, освіта та житло, а також вивчати непропорційний вплив небезпек. Запровадження надзвичайних режимів, в тому числі і воєнного стану, може значно посилити існуючу просторову несправедливість або створити нові форми нерівності. Наприклад, доступ до якісних та безпечних укриттів може бути нерівномірно розподілений між міськими та сільськими районами або між різними соціально-економічними групами. Аналогічно, блокпости можуть непропорційно впливати на певні групи населення або території, створюючи додаткові труднощі чи ризики для тих, хто намагається евакуюватися або отримати гуманітарну допомогу.

Відповідно, можливо зробити висновок, що оцінка справедливості правового режиму воєнного стану має включати просторовий вимір як складову верховенства права. В зв'язку з цим, постає необхідність теоретичної розробки критеріїв просторової справедливості. На нашу думку, серед них мають бути: доступність (реальна можливість отримати реалізацію свого права в конкретній локації, врахування інтересів вразливих груп), рівність розподілу (розміщення укриттів, сервісів тощо), процедурна рівність (єдність стандартів, правил, недискримінація), компенсація (наявність механізмів зменшення непрямих втрат від просторових обмежень) та інші.

Висновки. Таким чином, можливо констатувати, що в умовах збройного конфлікту право втрачає свою абстрактну універсальність і набуває вираженої просторової обумовленості. Використання ідей «просторового повороту» дозволяє трактувати воєнний стан не лише як сукупність тимчасових норм, а як процес трансформації простору, де правові приписи та фізичний простір взаємно конституують один одного. Теоретичний аналіз функціонування укриттів та блокпостів свідчить про виникнення специфічної «просторової легальності». Ці об'єкти є не просто інженерними спорудами, а «нормативними просторами», де межі між приватним і публічним, законним та незаконним постійно переосмислюються через призму військової необхідності та безпеки. Блокпости та укриття виступають фізичними точками доступу до права на життя та безпеку, де ефективність юридичної норми безпосередньо залежить від її матеріальної реалізації. Неналежне функціонування цих об'єктів (наприклад, зачинені укриття) створює розрив у правовому просторі, і відповідно формальні гарантії захисту нівелюються просторовою недосяжністю.

Концепція просторової справедливості забезпечує нормативний вимір загальнотеоретичного аналізу: вона дозволяє оцінювати нерівність доступу до захисту, послуг і процедур у різних локаціях і виявляти непропорційні наслідки просторових обмежень.

Отже, війна в Україні демонструє, що правовий порядок є нерозривним з просторовим устроєм. Майбутній розвиток вітчизняної юридичної науки має зосередитися на розробці доктрин, здатних зберігати гуманістичне ядро права навіть в умовах нових просторових трансформацій, зумовлених надзвичайними станами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Дідич Т.О., Дворак С.Ю. Воєнний стан в системі умов дії права: методологічні аспекти пізнання. *Науковий вісник Ужгородського Національного університету*, 2025. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.89.1.6>.
2. Кравчук В.М. Просторовий поворот в праві: філософського-правове розуміння. *Актуальні проблеми правознавства*. 2017. Вип. 3.С. 20-24. URL: <https://appj.wunu.edu.ua/index.php/appj/article/view/159>.
3. Оборотов Ю. Наповнення правового простору. *Юридичний вісник*. 2017. № 1. С. 5-10. URL: http://yurvisnyk.in.ua/v1_2017/3.pdf.
4. Кравчук В.М. Правовий простір держави: проблеми визначення за обсягом і змістом. *Актуальні проблеми правознавства*. 2016. Вип. 1. С. 15-18. URL: <https://appj.wunu.edu.ua/index.php/appj/article/view/3>.
5. Muller-Mall S. *Legal Spaces Towards a Topological Thinking of Law*. Berlin: Springer-Verlag, 2013. 143 с.
6. Burchardt D. The concept of legal space: A topological approach to addressing multiple legalities. *Global Constitutionalism*. 2022. № 11(3). С. 518-547. URL: <https://doi.org/10.1017/S2045381722000041>.
7. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку встановлення особливого режиму в'їзду і виїзду, обмеження свободи пересування громадян, іноземців та осіб

- без громадянства, а також руху транспортних засобів в Україні або в окремих її місцевостях, де введено воєнний стан» № 1455 від 29.12.2021.
8. Rocco, R. *Spatial Justice: The Basics* (1st ed.). Routledge. 2026. 350 p. <https://doi.org/10.4324/9781003643128>.
 9. Soja, E. *The City and Spatial Justice*. In *Justice et Injustices Spatiales*, edited by B. Bret, P. Gervais-Lambony, C. Hancock, and F. Landy, 56–73. Paris: Presses Universitaires de Paris Nanterre. 2010. P. 56-73.
 10. Madanipour, A., Shucksmith, M., & Brooks, E. The concept of spatial justice and the European Union's territorial cohesion. *European Planning Studies*, 30(5). 2022. P. 807–824. <https://doi.org/10.1080/09654313.2021.1928040>.

Дата першого надходження рукопису до видання: 06.02.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.02.2026
Дата публікації: 05.03.2026

© Николина К.В., 2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0